ЭШ Н. С. ХРУЩЕВТУҢ ЧУГААЗЫ

ру-биле көөр херек. Американың Каттышкан Штаттары дээн ышкаш күчүлүг империалистиг чурттуң салдар-хамаарылгалыг ажылдакчызының коммунизмни тургузуп турар бистиң чуртувустуң дугайында шынныг чорукту чугаалаары белен эвес болбайнаан. Оларга ол дээрге аар чүүл-дүр, удурланыкчызы — күчүлүг социалистиг чурт — бодун мурнап эртип турар дээрзиниң дугайын чугаалаары белен эвес. Ону ааска эдери безин белен эвес. Бистиң политика талазы-биле бышпаан чамдык кижилеривис чүнүн-даа ужурун билбейн, бодунуң Төрээн чуртунуң дугайында үш-үдүрүм чүвени чулчуруп чоруур ышкажыл, а Юдолл бодунуң чугаалаан чүвезин билир турган-дыр.

Эртемни хөгжүдеринге, космосту шиңгээдип алырынга бистиң чедиишкиннеривис улуг. Черниң баштайгы совет кылымал спутнигин салып үндүргениниң соонда, өөде чок бир америк генерал мынчаар чугаалаан: ында кижи кайгаар чүү боор, космосче демир эскин үндүр октапканнар ышкажыл. Оон бодунуң-на ада-чуртунуң кижилери ол угаан чок кижиниң чогум адын адап, хоранныы аажок кылдыр кыжыраан. Космосту тайбың шиңгээдип алырынга Совет Эвилели делегейде бирги черни быжыы-биле ээлеп турарының маргыш чок ол фактызын ам кым-даа хүлээп көрбейн барып шыдавас!

Даарта силерниң-биле бистер бешки болгаш алдыгы космонавтарны, космостан бистиң ярославчы кызывыс — Валентина Терешкованы болгаш космонавт Валерий Быковскийни [illegible]куп алыр бис. (Диңмиттиг адыш [illegible]аашкыны). Бистиң алдарлыг [illegible]иктарывыс ол-дур. Ам аныяктар [illegible]ын чок корабльдерге ол хире бе[illegible] ол хире дүрген ужудуп турар [illegible]рган-дыр!

Бистиң совет кижилеривис чалгыннар-биле эки ужудуп турган болгаш ужудуп-даа турар, а ам дээрге чалгыннар чокка ужудуп, хонуушкун чокка чер бөмбүрзээн он-он катап долганып, корабльвисти бистиң каяа-ла күлээн черивиске кээп хондуруп ап турар-дыр!

Эштер, ол болза бистиң улузувустуң өндүр угааның, социализмниң күштериниң шылгарангай тииледгези-дир, ол дээрге талантыларның чечектелиринге, улустуң чогаадыкчы күштерин хөгжүдеринге байдалдарны тургускан бистиң улуг ленинчи партиявыстың тииледгези-дир. (Диңмиттиг адыш часкаашкыны).

Бистиң шылгарангай чедиишкиннеривистиң дугайын чүгле чурагайлар болгаш фактылар чугаалап турар эвес. Социализмниң улуг күжүн бүгүдениң мурнунга хүлээп көөрүнче, Совет Эвилелиниң чедиишкиннерин хүлээп көөрүнче бистиң дайзыннарывысты бистер албадапкан бис.

«Хөөредир мактакчы» бир кижиниң чүүлүнден үзүндүнү силерге номчуур бодай-дыр мен. Хөөредир чорукка удур кижилер ону ол чоруу дээш мынчага чедир чүге кезетпээн чүве ийик, оозун билбес мен. «Хөөредир мактакчы» ол кижиниң адын ам адап көрейн.

«Нью-Йорк таймс» солуннуң «совет херектер» талазы-биле кол тускай мергежээн кижизи деп санадып турар Гарри Шварц ышкаш, америк буржуаз парлалганың шак ындыг телээлекчизи безин Совет Эвилелиниң шылгарангай чедиишкиннерин хүлээп көөр ужурга таваржып турар.

Мен Америкага чораш, аңаа Гарри Шварц-биле ужурашкан мен. Вагонга болган анаа-ла эвес бир парлалга конференциязының дугайын сактып тур мен. Гарри Шварц меңээ мындыг айтырыг салган: «дээрги Хрущев, мээң оглумга херегээри-биле меңээ автографынар бээр силер бе?» «Силерге автографым бербес мен» деп, аңаа харыылаан мен. Хейле изигленип берген-дир мен, оолга автографты берген болза ажырбас турган чүве-дир ийин, ол оол кым болуру билдинмес-ле болгай деп сөөлүнде бодаан мен. Ол бодунуң адазы ышкаш ындыг өжээнниг антикоммунист болбас-даа турган боор чадавас. **(Залда каткы).**

Гарри Шварц чүү деп бижээн эвес дыңнаңар: «Сөөлгү ийи он чылдар дургузунда Совет Эвилелиниң кайгамчыктыг төөгүзүнүң дугайын бодап кээрге, тоол чугаада феникс деп куштуң овур-хевири сагышка чаягаар-ла кирип келир-дир. Өртедип каапкан феникс өртеткен от өже бээри билек-ле чаа күштүг болгаш чаа энергиялыг болуп, катап төрүттүнүп, хүлден тура халып келген деп чугаалажыр чүве. «Кызыл феникс — Совет Эвилели база-ла ындыг болган-дыр... Делегейниң ийиги дайынынга халаптыг чидириглерниң соонда, национал катап төрүттүнүүшкүнүнүң дүргени болгаш калбарыышкыны Барыын чүкке мурнунда бүгү-ле бодап турган чүүлдерни ойтур октапкан».

Эштер, бистиң бүдүк-биле чүве былчактап турар кижилеривистиң үзел-бодалы-биле ап көөр болза, ол дээрге совет боттуг амыдыралды хөөреткени ол ышкажыл. Ол ынчаарын канчап дитиге бергенил? **(Залда каткы).**

Ол болза — херек кырында боттуг амыдыралды бистиң идейлиг удурланыкчывыстың хүлээп көөр ужурга таварышканы ол-дур. Совет Эвилелиниң дугайында боттарының мегe-хоозун бодалдарын чогаадып кызыбышаан, бистиң дайзыннарывыс чеже хире үүлгедиин кылбаан, чеже хоранын төкпээн дээр. Ынчалзажок кажан амыдырал дайзынны ханага сыйындыр чыгап келирге, ол дайзын ол-бо куюлдуруп чоруй, ол дээрге тоолда дег чүве-дир деп чугаалап эгелээр.

Куш хүл-ыйбадан катап төрүттүнүп келген дээрзиниң дугайында каас-кол тоол бурунгу үеде-ле турган. Солун болгаш эки тоол, ынчалзажок ол чүгле тоол-дур. А Совет Эвилелинге болган чүүл — ол дээрге тоол эвес, бистиң ленинчи партиявыстың удуртулгазы-биле совет улустуң күш-ажылы-биле тургустунган, херек кырында боттуг улуг амыдырал-дыр. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Келир үе дугайын бодавышаан, Гарри Шварцтың медеглээни болза: «Чоокку чылдарда Совет Эвилели элбекшилдиң коммунистиг ниитилелдиң хевирлерин чедип аптар ышкаш-тыр. 1970 чылда азы оон арай сөөлзүредир-даа совет кызыл тук Айга совет база кырынга чааскаан чоргаар киискир чадап чок».

Багай эвес чугаалаан-дыр! **(Адыш часкаашкыны).**

Оон ыңай Гарри Шварцтың бижээни болза: «Бууран бадыышкыннар, чаңгыс черге таптап туруп бээр чоруктар болгаш ол чергелиг шаптараазыннар чокка, чыл бүрүде доктаамал дүрген өзүлдениң хувулгаазын чүүлү ол-дур». Ынчаарга ону дээрге америк буржуаз журналист Гарри Шварц бижээн!

База-ла хөөредиишкин ышкажыл! Чүвени хөөреди бээрлерге, бүдүк-биле чүве былчактап турарларга удур бистиң кижилеривис кайдал, бистиң совет тургузуувусту буржуаз журналистиң хөөредир чоруунга олар канчап шыдажып турарлары? **(Залда каткы).**

АКШ-тың энергетиктиг чазак комиссиязының кежигүнү Говард Морганның хүлээп көрүүшкүнүн кичээнгейни хаара тудуп турар.

Амгы үеде Америка мурнунда чоруп турар, ынчалза-даа «орустар бисти сүртенчиг дүргедээшкин-биле чедип кел чоруур-дур» деп, сөөлгү 15 чылдар дургузунда Совет Эвилелиниң болгаш Американың Каттышкан Штаттарының экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайында медээлерни ылаптыг өөренип көргениниң соонда ол ындыг түңнелди кылган. Ол база-ла хөөреткен чорук ышкажыл! Мен чүве хөөредирлерге удур кижилерни дузаптар бодай-дыр мен. **(Залда каткы).**

Оон ыңай Морганның уламчылааны болза: «Хая көрүнүм: олар биске хенертен чедип келирин канчап билир сен» деп шаандакы америк үлегер чугааны бистер шуптувус билир бис. Ам бистиң хая көрүнген херээвис чок. Олар шынап-ла биске чедип кел чыдар-дыр».

Ону америк чазактың кескү дужүмеди бижээн-дир! Капиталистиг делегейниң телээлекчилериниң чугааларынче бистиң херек кырында боттуг амыдыралывыс шак ынчаар албадап турар-дыр! Эки-ле «хөөредиишкин» аа, эштер! Бистер бистиң удурланыкчыларывысты бистиң тургузуувустуң, бистиң системавыстың, оон артык күштүүнүн дугайын чугаалаарынче ам албадапканывыс ол-дур. Американың Каттышкан Штаттары ышкаш ындыг бедик хөгжүлделиг капиталистиг чуртту экономика талазы-биле чедеринин болгаш эртериниң болдунар аргазын бистиң чуртувуска чүгле социалистиг система берип турар! **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).** Ол болза бистиң хөй националдыг совет күрүневистиң бүгү кижилериниң чоргаарланыр чүүлү-дүр. Ол болза бистиң коммунистиг идеологиявыс дээш, бистиң совет тургузуувус дээш, чоргааралдыг медерелививсти хайныктырып турар! Россия империализмниң кызыышкынынга удур туруп шыдавас, чүге дээрге ол хөй янзы дылдыг, хөй националдыг чурт-тур деп. Совет эрге-чагырганың дайзыннары чугаалап турганнар. Хөй янзы дылдыг, хөй националдыг, 220 миллион ажыг кижи чурттакчылыг, чаңгыс аай болгаш күчүлүг чурт бо-дур!

Бистиң Төрээн чуртувустуң бүгү улустарының чаңгыс аай ниити программазы—бистиң партиявыстың Программазы ол, оларны чаңгыс аай идеология—марксизм-ленинизм каттыштырып турар. Бүгү нацыялар чаңгыс чүткүл-биле чурттап турар болгаш чаңгыс угланыышкынче — Ленинниң айтып берген угланыышкынынче — улам-на бурунгаар, ССРЭ-те коммунистиг ниитилелди тургузарынче бар чоруур. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Оон өске, оон-даа ат-алдарлыг хүлээп көрүүшкүннерни чижек кылдыр киирип болур ийик.

Вашингтонда америк университетке бодунуң чоокта чаагы чугаазынга АКШ-тың президентизи Д. Кеннеди мынча дээн:

«...Эртемниң болгаш космостуң талазы-биле, экономиканың болгаш үлетпүрнүң өзүлдезиниң талазы-биле, культураның болгаш эрес-маадырлыг чоруктарның талазы-биле хөй санныг чедиишкиннери дээш, орус улуска бис байыр чедирип болур бис».

Багай эвес чугаалаан-дыр! База-ла хөөредир мактакчы кижи-дир. Американың Каттышкан Штаттарының президентизи чүвени хөөредир кижи болган ышкажыл! **(Залда каткы).**

А бистиң чамдык чогаалчыларывыс болгаш уран чүүл ажылдакчыларывыс бодунуң чонунче, бодунуң чонунуң күш-ажылынче түкпүрер бодап турар-дыр, чүүнү төгер оңгалдан дилениирин болгаш бистиң кижилеривистиң овур-хевирин эң-не дүмбей караңгы кылдыр чуруп көргүзерин бодап турар-дыр. Ыядыш көрүнер!

Бистиң чогаалчыларывыста, уран чүүл ажылдакчыларывыста «хөөредир мактакчының» демнээн кадап турар ындыг кижилерни партия буруу шаап турар. Бистиң улузувустуң, бистиң партиявыстың кылган бүгү-ле чаагай чүүлүнүн дугайын бижип турар ол кижилер чүвени хөөредир мактакчылар эвеспе ынчаш? Чок, болбайн аан! Партийжи туруштарда туруп турар чогаалчы, уран чүүл ажылдакчызы ниитилелдиң амыдыралында чогумчалыг-даа, чогумча чок-даа чүүлдерни шыны-биле бижип көргүзүп турар болгаш ону амыдыралды бадыткап турар туруштардан кылып турар. Бистиң амыдыралывыста четпестер бар болбайн аан, ынчалза-даа чаа, революстуг чүүл эргиниң артыышкыннарын ап октавышаан, эрги чүүл-биле демиселге догуннаар болгаш өзер. Чүгле багай чүүлдүң дугайын бижииринче, бистиң чуртувустуң дугайында, бистиң кижилеривистиң дугайында, бистиң херек кырында боттуг амыдыралывыстың дугайында үш-үдүрүм бак чүвелерни казарынче мийи-чаңгыс кижилерниң кыйгырып турары-биле эптежип болур бе, ынчаш? Ындыг туруштарда туруп турар кижилер, — ол дээрге буржуаз идеологияның совет талада телээзи-дир.

Бис карак ажыттаар чоруктуң эң-не шиитпирлиг удурланыкчылары бис. Партия болза карак ажыттаар чорукту сойгалаарынче кезээде кыйгырып келген болгаш моон соңгаар-даа кыйгырар. Партия болза херек кырында бар чүүлдү хөөредир чорукка удур турган болгаш удур-даа. Бистиң совет боттуг чүүлүвүс арын чаар чорукка эптешпес.

«Кубань казактары» деп фильмни билир болгай силер, ону көргүзери билек-ле, ол фильмде колхозчуларның амыдыралын шын эвес көргүзүп турар-дыр деп, Сталинга чугаалаан бис. Ында бүрүн элбекшилди көргүскен. Колхозчу бүрүзү байырлал столунга олуруп алгаш, улар эъди чип олурарын экранга көргүзерге, Сталинга тааржыр турган. Ол уларларны кинематография министри Большаков садып алган болгаш ону колхозчулар эвес, а артистер чип турар чүве деп, ынчаарда Сталинга чугаалаан мен. Херек кырында ындыг чүве чок турган—кадээ ынчаарда улуг берге байдалга турган.

Карак ажыттаар чорук чүгле кинофильмнерже шургуп кирген эвес дээрзин билир силер. Тараа айтырыы шиитпирлеттинген, тараа бисте чеже-даа бар деп, партияның XIX съездизинге Маленковтуң чугаалап турган чугаазы партияны болгаш чонну мегелээни ол болган.

XIX съезд доозулган-даа, бүгү чурттан мун-мун чагаалар-даа кирип эгелээн. Бир эвес тараа айтырыы шиитпирлеттинге берген чүве болза, чүге хлеб чок чүвел деп кижилер бижип турган. Ынчаар орта Сталин айтырыг көдүрүп, чамдык областарның удуртукчуларын биче-ле болза чылча шаап каатар часкан, чүге дээрге хлеб чедишпезиниң дугайында оортан дыңнадып турган чагаалар Сталинга чеде берген. Ында хлеб чүге чедишпейн турарын тодаргайлаары-биле ол областарже тускай комиссияларны чоруткулаан.

Ол ынчаарда-ла ТК-га беседаларның бирээзинге: эш Сталин, оларга ак хлеб бербейн турары дээш украиннер кончуг таарзынмайн турарлар-дыр—деп чугаалаан мен. Партияның съездизинге тараа айтырыы шиитпирлеттинген деп чугаалап каан болгай, ынчаарга кезээде ак хлеб чип чораан украиннерде ам ол чок-тур. Ынчаарда Сталин: украиннерге ак хлебти бээр херек деп чугаалаан. Чонда хлеб чок-тур деп дыңнадырга, харыы кылдыр француз хөрээжен хаанның—бир эвес хлеб чок чүве болза, боова-боорзактан чигейлер аан дээни-биле ол барык дөмей болган ышкажыл. **(Залга каттырышкан).**

Тараа чуртка чедишпейн турда, хлебти канчап берип болур турганыл? Маленков ышкаш, сентябрь Пленумунга мен илеткелимге бисте тараа эндерик деп чугаалап болур турган мен бе?

Маленков биологтуг дүжүт деп адаар чүве дугайында медээлерни ап алган. А ол биологтуг дүжүттү канчаар тодарадып турганыл? Дөрбелчин метр тарылганы алгаш, ында чеже тараа бажы барын санааш, оон соонда тараа бажында чеже борбак тараа барын шуптузун санааш, оларны деңзилээш, оон соонда демги дөрбелчин метр, тарылгага алдынган саннарны бүгү тарылга шөлүнге көвүдедип турган! Биологтуг дүжүт деп чүве ол-дур. Ынчаарга биологтуг дүжүттен хуужуур-даа, боова-боорзак-даа быжыртынмас. Хлебти болгаш боова-боорзакты амбарларда уруп алган өзүлүг дүжүттен быжырар болгай. Тараа айтырыын шиитпирлээн дээр дугайында ындыг медеглелди шүгүмчүлеп каапкан бис, чүге дээрге ол болза карак ажыттаашкыны, партияны болгаш чонну мегелээни ол болган.

Сталинга чүдүүр чорукту сойгалап илереткени-биле болгаш оон хоралыг уржуктарын ажып эрткени-биле холбаштыр партия улуг ажылды кылган. Харыысалганы билирин болгаш маадырлыын көргүзүп, Төп Комитет ону ынчаар кылган. XX съездиниң үезинде ол айтырыгны чугаалажып турувуста, биске, ынчаарда удуртулгага кончуг улуг демисел турганын утпаан билип тур мен. Партияга чүвениң шынын чугаалаар херек дээр дугайында айтырыгны тургускан бис, ынчаарга Сталин-биле кады боттарының үүлгеткени кем-буруулуг чүүлдери дээш улуг буруулуун бодап турган чамдык кижилер ол шындан коргуп, боттарын сойгалаттырыптарындан коргуп турганнар. Ур маргылдааларның соонда ол айтырыгны съездиге тургузарынга олар чөпшээрээн.

Ол болза улуг болгаш нарын айтырыг, политика талазы-биле аажок чугула айтырыг турган. Бир эвес дужун харап ёзу-биле көөр чүве болза: Сталин шагда-ла чок-тур, шын эвес шаажылаашкынга таварышкан хөй-хөй кижилер база чок-тур, ол айтырыгны көдүрген херээ чүл деп болур. Күрүне өзүп, удуртулга тургустунган-дыр, ынчангаш ол бүгүнү чүге коптарып, көдүрүп эде тургузуп турар чүвел? Ынчалза-даа политикага ажыл-херекти дүжүн харап ёзу-биле көөр чорук-биле шыдажып черле болбас. Ол айтырыгны шагда-ла чок кижилерге эвес, харын чурттап турар кижилерге, моон соңгаар-даа чурттаар кижилерге хамаарыштыр көдүрер болгаш чугаалажып көөр ужурлуг турган. Маңаа бис боттарывыстың хуу эрге-ажыктарывыс дээш эвес, харын партия дээш, ленинчи партияның арыг болуру дээш демисежип турган бис, чүге дээрге партияны чоң ыдыктыг кылдыр көрүп турар, партия—ол дээрге эң-не бедик болгаш өндүр улуг шын-дыр, ол дээрге,—чоннуң мээзи болгаш сеткил-сагыжы, чоннуң баштыңчызы, чоннуң организакчызы-дыр! **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Ынчаарда ТК-ның Президиум кежигүнү тургулаан чамдык кижилер, —а съезд ону канчаар билирил, партия канчаар билирил—дижип тургулаан. Бис оларга мынча дээн бис:

— Съезд-даа, бүгү партия-даа шыны-биле билип алыр! Кижиге чүдүүр чоруктуң дугайында шынчы харын-на партияның XX съездизинге чугаалаар ужурлуг бис, чүге дээрге ол болза Сталинниң өлгениниң соонда баштайгы съезд-дир. Бир эвес ол дугайын чүгле XXI съездиге азы оон соонда-даа чугаалаан болзувусса, бисти билбейн барып болур. XX съездиге бисти дыңнаар болгаш, бисти шыны-биле билип алыр деп бодап турар бис. Бир эвес Сталинга чүдүүр чоруктуң үезинде бар турган частырыгларны болгаш четпестерни илеретпес, буруу шаппас чүве болза, оларны чүүлдүгзүнүп көргени, келир үеге дүрүмчүткени ол апаар.

Бистиң партиявыс XX съездиге кижиге чүдүүр чорукту буруу шапкан болгаш бодунуң политиказының ленинчи угланыышкынын айыткан, партия болгаш күрүне амыдыралынга удуртулганың ленинчи принциптерин болгаш нормаларын катап тургузар талазы-биле ажылды партия калбарткан.

Бис, эштер, баштыңчыларның болгаш удуртукчуларның ужур-дузазын база ролюн тооп көрбейн турар улус эвес бис. Ынчалза-даа бодун чондан, партиядан бедик кылдыр көөр, бодун бурган чоруткан чүве ышкаш кылдыр санааш, а чон дээрге—чүгле оларны дыңнаар болгаш оларга адыш часкаар масса-дыр деп санаар мындыг баштыңчыларга удур бис. Ынчаарга ындыг чорук Сталинниң мөзүзү турган болгай.

Сталин чонга ынак эвес чораан, Заводтарга ол кажан чораадыл? Бодап көөрге, 1924 чылда «Динамо» заводка сөөлгү катап чораан боор. Оон соонда ол кайнаар-даа барып көрбээн.

В. И. Ленин чон-биле эң сырый харылзааны доктаамал тудуп чораан. 1918 чылда, хамааты дайынының кидин-түлүк үезинде, совет күрүне бис кырынга турар үеде, ол бүдүрүлгелерге барып, митингилерге чүве чугаалап, кедээже үнүп, тараачыннар-биле чугаалажып чоруп турган. Михельсон заводунга ажылчыннарның митингизиниң соонда оон бодунга халдаашкынны организастаан турда Владимир Ильич амы-тынын өскүнар часкан болгай. Ажылчыннар-биле болгаш тараачыннар-биле, чон-биле амыдыралчы холбаалыг болуру Ленинниң хан-дамырындан тудуш хереглели турган, ол болза бүгү чон ынак чораан болгаш ынакшып турар баштыңчы чораан. Ол бодун чондан бедик кылдыр көрбес, харын чон-биле кезээде кады чоруур, чоннуң хүлээп көрген баштыңчызы чораан. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Сталинга чүдүүр чоруктуң дугайында шынны чугаалаары эргежок чугула болгаш ол кажан-даа катаптавазын дээш бүгү чүүлдерни кылыры эргежок чугула деп Төп Комитет санап турган.

Сталинга чүдүүр чорукту сойгалаан чорук чамдык бергелерни таварыштырган. Ынчалзажок бисти ам шын билип турар, бис партийжи, ленинчи туруушта туруп турар бис, ынчангаш чон ону көрүп, бистиң партияның ленинчи угланыышкынын ол чүүлдүгзүнүп көрүп, деткип турар. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Чамдык кижилер бисти билбейн барып азы ол дораан билбейн барып болур болгаш бодувустуң ат-алдарывысты база ажыл-байдалывысты ышкынып болур бис деп чүведен кортпаан бис. Бис бүгү чүвени партияга чугаалап, бүгү чүвени партияның шииткелинге, оон XX съездизиниң шииткелинге киирген бис. Ынчангаш съезд бодунуң сөзүн, шын сөзүн сөглээн. Бар турган бергелер ам эрттинген, партия улам улуу-биле күштүг болгаш сырый каттышкан, оон алдары улам улуу-биле өскен. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Бистиң чогаадыкчы интеллигенциявыс шын орукта

Ленинчи чагыгларны чайгылыш чокка боттандырбышаан, идеологтуг ажылды шын организастаар дугайында, литератураның болгаш уран чүүлдүң партийжи база улусчу болуруның талазы-биле Владимир Ильичиниң айтыышкыннарын амыдыралга боттандырар дугайында партия сагыш салып турар. Литературага болгаш уран чүүлге партийжи болур чоруктуң принципи чогаадыкчы интеллигенцияның инициативазын кызып турар дээр дугайында бадыткал ханы чазыглыг бодал-дыр. Капиталистиг ниитилелде чогаадылганың хостуу, парлалганың хостуу туруп турар дээр чергениң тоолдарын нептередип тургулаар. Аңаа чүгле буржуаз делегейниң аажы-чаңы-биле таныш эвес кижилер бүзүреп болур.

Капиталистиг делегейде литература, уран чүүл, парлалга монополияларның тежээлинде турар. Англи улуг хевилекчи Томпсон-биле меңээ болган солун чугаалажылга дугайында чоокта чаа чугаалаан болгай мен. Ол чоокта чаа Москвага турист болуп кээп чораан.

Хевилекчи Томпсон, бодап көөрге, марксизм-ленинизмни өөренип көрбээн боор, ынчалза-даа оон аңгы талазы-биле мөзүзү аажок хөгжээн, аспаа быжыг. Ол—Мээн солуннарымны Москвага садыглаарын чөпшээрээр силер бе?—деп айтырыг салды. Мен аңаа: — Силер кончуг нарын айтырыг көдүрүптүңер, боданыр херек,—деп харыыладым.

— Бир эвес ол солуннарның бирээзиниң редакторунга «Известия» солуннуң редактору Аджубейни томуйлапсымза кандыгыл?—деп ол айтырды.

— Ынчаар болза чугаа өске-дир, —деп аңаа харыыладым.—Бир эвес Аджубейни азы бистиң солуннуң өске-даа редакторун силерниң солуннарның редакторунга томуйлаптар болзуңарза, ол солунну Совет Эвилелинге каяа-даа садыглаар деп сөстү берип болур мен.

Аңаа ол мынча диди: «Чок, меңээ ол ажык чок-тур».

Көрбес силер бе, ол айтырыгны капиталист канчаар көрүп турар-дыр. Аңаа бо таварылгада бирги планда материалдыг сонуургал эвес, харын шуут идеологтуг, аңгы талазы-биле сонуургал туруп турар-дыр.

Азы, чижээлээрге, америк кино үлетпүрүнүң Голливуд ышкаш ындыг улуг төвүн ап көрүңер. Ында чогаадылганың хостуу бар бе ынчаш? Чок! Аңаа дөмейлежир-даа чүве чок. Кинонуң бүгү делегейге сураглыг Чарли Чаплин ышкаш ындыг ажылдакчызын Голливудтан үндүр сыырыпкан болгай. Чарли Чаплин коммунист эвес-даа болза, ол депшилгелиг кижи, харын оон ужурунда Голливудка ол херек чок болган-дыр. АКШ-та «хостуг» кижилерниң чогаадылгазының «хостуу» ол-дур!

АКШ-та Херстиң улуг солун трези бодунуң реаксылыг угланыышкыны-биле калбак сураглыг. Ол 100 ажыг солунну үндүрүп турар. Бодунуң солуннарының идейлиг болгаш политиктиг угланыышкыннарын ол сонуургавайн турар, оон аңгызының эрге-ажыктарынга удур, империализмге удур болуп турар мындыг материалдарны ол солуннарга парлаарын ол чөпшээрептер деп бодаар болза, чөгенчиг болур ийин. Ындыг журналист оон аспаанга кире берзе —ол аңаа кужун көргүзүптер ийик. Мынчангаш, капиталдың чурттарында чогаадылганың «хосталгазы» бар дээр дугайында янзы-бүрү чулчуруушкуннарга чүгле чөгенчиг кижилер, ийет, эттинмес аазатпайлар чүгле бүзүреп болур.

Боттарын кончуг угааныг кылдыр санап турар чүгле бистиң чамдык аазатпайларывыс идеология айтырыгларының талазынга аңгы талазы-биле мөзүнү билбейн турар азы билир хөңнү чок болуп турарлар-дыр. А Томпсон—ол хоочун капиталистиг бөрү—ону эки билир. Ынчангаш Англияда, Америкада парлалганың хостуу туруп турар дижир ындыг кижилер база тургулаар-дыр.

Ол ындыг кижилер Херстиге азы Томпсонга чеде бергеш, оларның солуннарынга чүүлүн парлаарын дилезиннер. Ол чүүлдү олар кандыг үзел-биле көөрлер деп? Чогаалдың формазының талазы-биле деп бе? Ол форманы олар херекке албастар! Олар болза политиканың, бодунуң аңгызының эрге-ажыктарының талазы-биле көөр апаарлар. Ол чүүл кымга бараан болуп турарының, оон кайнаар угланганының талазы-биле үнелээр апаарлар. Оларга кол чүве—идеологияның айтырыы болур-дур.

Ону чамдык бистиң литераторларывыс болгаш хевилекчилеривис канчап билбейн турарлары азы билир хөңнү чок болуп турарлары! Ындыг кижилер чүнү күзеп турарлары? Олар, бодап көөрге, идеологтуг ажылды Нойнуң тоол хемезинге дөмейлээш, ол Нойнуң тоол хемезинге бүгү-ле идеологтуг угланыышкыннарның болгаш шынарларның амданнары бар турарын күзеп турарлар ышкаш-тыр. Чок, ол ынчаалдыр болбас! Бистиң партиявыс чоннуң бажында турар, чонну удуртуп турар, ол болза идеологтуг ажылды углап келген болгаш углаар-даа, буржуаз идеологияның бүгү-ле илерээшкиннеринге удур ол демисежип келген болгаш демисежир-даа!

Бүгү идеологтуг ажыл херектиг угланыышкынче, коммунистиг идейлиг болурунуң ёзузунга хөгжүзүн дээш бистиң бүгү аргаларывысты ажыглаар бис.

Бир эвес бистиң чогаалчывыс бүрүзү, уран чүүлдүң ажылдакчызы бүрүзү оон ажыл-чорудулгазы коммунизмниң туруштарын кошкатпас, а харын быжыглаар ужурлуг дээрзин барымдаалап турар болза, ол эки болур ийик. Ол ынчаарда оон боду бодунуң чогаал ажылынга улам бедик негелдени салып, бодунуң ажыл-чорудулгазының шыңгыызы-биле контрольдаар апаар, ынчангаш идея талазы-биле бышпаан чогаалдар шүгүмчүлээр чорук хөй-ниитиге чок апаар ийик. «А шииткекчи кымыл, идеологтуг ажыл шын угланыышкын-биле бар чыдар бе дээрзин кым тодаргайлаарыл?» деп айтырар магатчок. Партия шииткекчи болур, партия болгаш чон шииткекчи болур, оларның эрге-ажыктарынга, коммунизмниң херээнге бүгү идеологтуг ажыл, литератураның болгаш уран чүүлдүң чогаал бүрүзү бараан болур ужурлуг! **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Кым-на партияның политиказындан дашкаар болурун күзеп, идеологияда партийжи чорукту хүлээп көрбес, партия кежигүнү эвестерниң партиязы дег болуп турар болдур, ол кижи күзелдиг-даа, күзел чок-даа бол, бистиң партияга, бистиң идеологиявыска, бисте херек кырында бар чүүлдерге удурланганы ол болур.

Коммунистиг партияның политиказын оон ажыл-чорудулгазын партияның съездизи тодаргайлаар, а съездилер аразында—Төп Комитет тодаргайлаар. Бистиң партияда коллективтиг удуртулганы боттандырып турар, бүгү ажылдың коллективтиг угланыышкынын боттандырып турар! Партияның съездизи болгаш оон соңгааны Төп Комитет партияга, чонга чүү ажыктыгыл, чүү хоралыгыл дээрзин тодаргайлап турар. Удуртулганың партийжи чоруун болгаш коллективтиин кым хүлээп көрбейн турар болдур, ол боду чааскаан бүгү чүвени шиитпирлээр күзелдиг-дир. Чижээлээрге, ындыг чогаалчы чогаал бижипкен азы чурукчу чурук чурупкан болза, мынча дээр: «Бо мынчаар болзун, меңээ кым-даа удурланып болбас, мен бодум бодумга шииткекчи мен! Ындыг чогаалдарның уран-чечен үнези кандыгыл, оларның идея талазы-биле угланыышкыны кандыгыл—ону кым тодаргайлаар ужурлугул? Оларның авторларының бодалы-биле алырга, —олар боттары тодаргайлаар болуп турар-дыр. Олар боттарының чогаалдарын парлаарын негээрлер: типография, будук, саазын бериңер, бүгү чүвени бериңер—дээрлер. Чок, партия аңаа кажан-даа чөпшээревес!

Байдалды нарыыдадып турган херээвис бар бе? Мен бодаарымга, чок. Интеллигенциядан шоолуг эвес санныг кижилер партийжи эвес идеология дээр буржуаз идеяга алзыпкан деп, бис. Төп Комитетте санап турар бис. Бистиң совет интеллигенцияның эң хөй вуруузу болгаш ылаңгыя чогаадыкчы интеллигенция марксистиг-ленинчи идеялар-биле чурттап турар болгаш оларның тиилээри дээш, партия-биле кады, партияның удуртулгазы-биле демисежип турар. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Партияга идеологтуг ажылдың кончуг чугула болгаш солун участогу—кинематография. Кинофильмнер идейлиг чидиг чепсек болгаш кижизидилгениң дээштиг чепсээ. Чижээлээрге, номну кижи бүрүзү номчуп кааптас. Чамдыкта ол болза черле элээн белеткелдиг кижиге тааржыр, ийет, база номчуур болгаш билип алыр төлээде, үе-шак база хөй хереглеттинер. Ынчаарга кино-чурук чиик шиңгээттинер. Моон ужурунда кино болза, уран чүүлдерден эң-не массалыг болуп турар.

Чугаалашкылаарындан алырга, кинематография ажылдакчыларының аразында кинонуң ролюнуң дугайында чамдык кедергейлээр чүүлдер, шын эвес үзелдер бар болуп турар. Ылаңгыя ол болза М. Ромм ышкаш ындыг сураглыг, дуржулгалыг режиссёрга хамааржыр. Ол бодапып, шын туруштарга быжыга бээр боор деп идегээлиңер.

СЭКП ТК кино ажылдакчыларының аайынга кирип, олар боттарының чогаадыкчы эвилелдиг турарынга чөпшээрээн. Бир эвес ол уран чүүлдүң шын угланыышкын-биле хөгжүүрүнге дузалап турар болза, бис уран чүүлге бот-башкарылганың болгаш чогаадыкчы эвилелдерниң талазында бис. Ынчаарга бир эвес кым-бир кижи партияның уран чүүл талазы-биле шугумунга удурланыр дээш, ындыг эвилелдерге даянырын кордап турар болза, ол ханызы-биле чазып турар-дыр. Ындыг кижилерге мынча дээр бис: «чаңгыс аай бир эвилелден—бистиң Коммунистиг партиядан аңгыда өске кандыг-даа эвилелге ниитилелге удуртукчу рольду ойнаарын хүлээп көрбес бис. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).** Боттарының ажыл-чорудулгаларын партияның политиказынга удурландырарын оралдашкан өске кандыг-даа эвилелдер партия-биле, чон-биле чайлаш чокка үскүлежи бээр ийик. Мону сагындырыг кылдыр чугаалап турар чүве. Херек ханылап чоруй баарын манап орарының орнунга, чогуур өйүнде сагындырып кааны дээре, ынчаарга ынчаар ханылай бергенде сагындырыг четпес болу бээр болгай. Моон ужурунда баш бурунгаар дугуржуп алганы дээре.

Бистиң интеллигенциявысче—чогаалчылар, композиторлар, чурукчулар, театр болгаш кино ажылдакчыларынче кичээнгейни улгаттырар ужурлуг бис.

Бир эвес музыка дугайында чугаалаар болза, ол ам шын угланыышкын-биле хөгжүп орар деп санап турар бис. Чамдык композиторларга кедергейлээр чүүлдер база турган-на харын. Ол дугайын бис чогуур өйүнде чугаалаан бис, ынчангаш ам херек эки чоруп турар ышкаш-тыр. Музыкага, арай кошкак кижи мен дээрзин миннип тур мен. Дыштанып тургаш, музыка дыңнаары-биле радиону ыяап улап аар кижи мен. Музыка талазы-биле чамдык радиодамчыдыкчылары эки-дир. Шимчээзиннер, үш үдүрүм музыка эвээжээн.

Литература талазы-биле чамдык дамчыдылгалар база солун апарган. Чоокта чаа радио-биле М. А. Шолоховтуң «Аңдарган кур черинден» улуг эвес үзүндү дыңнаан мен. Диктор доозуптарга, мен хомудай бердим: ам-даа дыңнаан болзумза дээш аан. Ында онза чүү боор?—деп айтырып болур. Шарылар-биле Давыдовтуң канчаар ажылдап, аңдарып турарының дугайында болуушкунну дамчыдып турган. Сактырга, хүн бүрүнүн, бөдүүн херээ-даа ышкаш. Ынчалза-даа ол дугайын тергиин эки чугаалаан дегер! Ону дыңнааш, кижи аарып орар. Давыдов ажылын доозкаш, көк кырынга херлип чыдыпкан. Маңаа кижи боду шагзырааның бодап келир, хөй ажылдаанының соонда херлип чыткан чүве дег. Шолохов ындыг чогаалчы-дыр. Бөдүүн чүүлдер дугайында ол ындыг тодаргайы-биле, шынныы-биле чугаалап, ол дугайында номчукчуну бүзүрей бээр кылдыр албадап билир кижи-дир.

Бистиң литературавыста эки чогаалдар хөй. А Твардовскийниң «Василий Теркин» база «Талыгыр ырактар» дээн ышкаш чогаалдар макталгага төлептиг. Бүгү эки уран чечен чогаалдарның дөгерезин маңаа санаары болгаш макталгага төлептиг чогаалчыларның болгаш шүлүкчүлерниң шуптузун маңаа адаары берге-дир—олар бисте чүс-чүс болгай.

Совет Эвилелинде ышкаш күчүлүг, амыдыралга бадыткаттынган литература болгаш ындыг уран чүүл делегейде кайда-даа чок. Харын моон ужурунда империализмниң идеологтары ону шын оруктан тайзыр дээш, бистиң чогаадыкчы интеллигенциявыска салдар чедирерин шургумал ёзу-биле оралдажып турарының ужуру-даа бо. Чогаалчыларның, композиторларның, чурукчуларның, театр, кино ажылдакчыларының ортузунга оларның чогаадылгазының улуг күжүнге боттары бүзүревес чорукту болдурар дээш, оларны янзы-бүрү овуузуннуг аргалар-биле төөредирин оралдажып турар.

Совет чогаадыкчы интеллигенцияга партия чоргаарланып турар, ол дээш туржурунга белен болгаш ону кажан-даа дорамчылаттырбас. **(Үргүлчүлелдиг, диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Эштер! Бистиң агитациявыстың болгаш пропагандавыстың мурнунга В. И. Ленин кандыг негелделерни салып турганын сагындырар бодай-дыр мен. «Ам үеде бистиң кол политикавыс артык пуд тарааны алыры, артык пуд хөмүр дашты... бээри. Ол пуд тарааны болгаш хөмүр дашты канчаар эки ажыглаарын шиитпирлээри дээш күрүнениң экономиктиг тургузуушкуну болур ужурлуг. Ынчангаш бүгү агитация болгаш бүгү пропаганда аңаа тургустунган турар ужурлуг. Ажылчы чонну хөй чугаалар-биле хандырбас болганынарда, ындыг чугаалар улам эвээш болуру чугула» — деп ол чугаалаан.

Коммунизм тургузуушкуну бүгү ажылчы чоннуң практиктиг херээ апарган турар, оларның күш-ажылындан, ниити ажыл-иштиң, ол эң биче азы эң бөдүүн-даа болган дижик, кандыг-бир сорулгазын кижи бүрүзү канчаар шиитпирлээриниден коммунизм тургузуушкунунга бистиң ниити тиилелгевис хамааржыр дээрзин кижилер билир апарган турар ындыг үениң дугайын В. И. Ленин күзеп чораан.

Ленинниң күзеп чорааны ындыг үеде ам чурттап турар-дыр бис. Ленинниң чогаалдарын улам хөй өөренири, оларны үргүлчү ажыглаары бүгү кижилерге эргежок чугула. Ленинчи идеяларны практиктиг ажыл-чорудулгага, агитацияга, пропагандага, бистиң бүгү ажылывыска мергежилдиг ажыглаар херек.

Бир эвес уран-чечен овур-хевирлерни мергежилдиг хереглээр болза, пропаганда болгаш агитация улам чедиңгир апаар.

Мен аныямда Рубакинниң номнарын хөй номчаан мен. Оон «Ном тарадыкчызы» деп тоожузу ам-даа мээн сагыжымда бар. Ол тоожу — тараачын оолду ном номчуурунче хандыкшыдар сорулганы салып турар. Ном тарадыкчызы чайын кыдээге чедип кээр. Ол аңаа хөй удаа чораан, ынчангаш ону эки билир. Оолдар дүне сери кырынга чыдып алырлар. Оларга ном тарадыкчызы чедип келгеш, янзы-бүрү төөгүлерни чугаалап эгелээн. Ол ном номчуурун сүмелеп, бо дээрге ажыктыг херек деп чугаалаар. Оолдар сонуургап, айтырарлар:

— А номда чүнү бижээнил?

— Номчуй бериңерзе — шуптузун билип аар силер.

Бир оол айтырар:

— А кандыг номнар номчуурул? Шуптуу чүвени билип алыр төлээде, чаңгыс-ла ном номчааш, өске номнарга шак-үе үндүрбейн барып болур бе?

— Хөйнү номчуур херек.

— А дываажан оранында мээң даайым канчаар чурттап чоруурун билип ап болур мен бе?

— Билип алыр сен, шуптузун билип алыр сен, чүгле баштай чаңгыс сөстү билип алыр херек.

— Ол кандыг сөс боор?

— А ол кандыг сөзүл дээрзин мен бодум база билбес мен. Ол сөстү билир болгаш ном бижээш, ол сөстү аңаа бижип каар деп бодаан ындыг кижи турган-дыр. Ынчангаш оон бээр-ле кандыг сөзүл база кандыг номда ол бижиттингенил дээрзин кым-даа билбес болган. Бүгү номнарны улаштыр номчу, ынчан кандыг номда база ол чүү сөзүл дээрзин билип аар сен. **(Адыш часкаашкыны).** Рубакин багай эвес бижээн-дир!

Оон өске-даа эки рассказтары, чижээ, «Чаштанчыжыгаштар» азы шахтёрлар дугайында рассказтары бар. Соңгу Кавказка оон лекциязын бистиң суд ажылдакчыларывыс номчуза чогуур, ында эрги суд дугайында эки чугаалаан.

(Төнчүзү дөртку арында).

ЭШ Н. С. ХРУЩЕВТУҢ ЧУГААЗЫ

(Төнчүзү).

Күрүне Гимнизиниң дугайында каш сөс чугаалаксап тур мен.

Бистиң үевиске дүүшкен чаа Күрүне Гимнизиниң дугайында айтырыг шагда-ла тургустунган. Бо талазы-биле хөй чагааларны ап турар бис.

Чоокта чаа эш Брежнев менээ чагаа көргүстү, ооң автору чаа Күрүне Гимнизин тургуспааны дээш чогаалчыларны, шүлүкчүлерни болгаш композиторларны шүгүмчүлеп турар. Чүге мынча хөй чылдарда радиога чүгле Гимн музыказын бисте дамчыдып турар чүвел? деп ол бижип турар. Чагааның автору Гимниге сөстү боду бижиир деп шиитпирлээн болгаш бодунуң шүлүүн чоруткан.

Чаа Күрүне Гимнизин чогаадыр дугайында айтырыгже катап эглип көрзүвүссе чогумчалыг деп бодап тур мен. Шүлүкчүлер болгаш композиторлар боттарының талантызын көргүзүп, коммунизм тургузуп турар бистиң улуг Төрээн чуртувуска төлептиг Гимни тургузуп шыдаар-даа!

Эштер! Ам бис идеологтуг ажылдың бүгү тепкиштерин болгаш материалдыг чепсектерин хөделиишкинче киирер, бо чугула херекти удуртурун эң эки организастаары дээш ажылдап турар бис. Удуртулганың янзы-бүрү органнарының аразында харылзаа чок чоруктан идеологтуг ажыл дыка качыгдап турар дээрзин миннир херек. Ол таарышпас. Ындыг практиканың түңнелинде, кандыг-бир чогаалчы багай ном бижип алгаш, оозу-биле бир ном үндүрүкчүзүнге чеде бээр, аңаа холуттунарга, өскезинче чоруп каар апаар. Бир эвес ол Москвада азы Ленинградта чурттап турар болза, ында ном үндүрер черлер ооң бижимелин хүлээп албас, ынчан ол оозун алгаш кандыг-бир ырак районче чорудуптар. Ынчан ону аңаа, кайы-бир хоорайга парлаптар, чүге дээрге найысылал чогаалчызының номун үндүрери оларга солун болгай.

Идеологтуг ажылды удуртурунга чогуур чурумну тургузар херек. СЭКП Төп Комитединге-даа, эвилел республикаларның компартияларының ТК-ларынга-даа, партияның крайкомнарынга, обкомнарынга-даа ажыл-херекти эки билир кадрлар идеологтуг ажылды чорудар ужурлуг. Парлалганың, радионуң, телевидениениң ажылынче хандыр кирип, литература чогаалдарын кичээнгейлиг номчуп, композиторларның, кинорежиссёрларның чогаадылгалары-биле, театрларның тургускан шиилери-биле таныжып, литературада болгаш уран чүүлде болуушкуннарны шын үнелеп билир мергежилдиг кижилерни хаара тудуп, киириштирер херек. Бо ажылды колдуунда литература шүгүмчүлекчилеринге болгаш уран чүүл башкарыкчыларынга хөй идегеп турган бис. Ынчалзажок олар чогуур деңнелге турбаан болгаш литератураның база уран чүүлдүң чогаалдарын үнелээрде принципиалдыг туруш-биле эвес, а бөлүк барымдаалаан туруш-биле ховар эвес көрүп келгенин практика көргүскен. Бо ажылды оон өскээр тургузар болгаш ону эки организастаар херек.

Ном үндүрер черлерниң, киностудияларның, театрларның ажылынче кичээнгейни сөөлгү үеде элээн кошкадыпкан-дыр бис, ынчангаш уран-чечен талазы-биле кошкак болгаш идея талазы-биле шынар чок чогаалдар тыптып кээп турар апарган. Бо херекти экижидип эдер херек.

Идеологтуг ажыл — улуг, кончуг нарын, хөй талалыг болгаш харысалгалыг херек. Ону удуртурун, олче чогаадыкчы интеллигенцияны киириштирбишаан, партийжи принципиалдыг болгаш мергежилдиг ээлдек боттандырар херек. Чагырар-дужаар чорукту маңаа болдуруп болбас.

Абстракционист-скульпторларның бирээзи ээрилдир долгажы берген демир чоңгузун алгаш, уран чүүл чогаадылгазы кылдыр киргенин эш Фурцева Пленумга саналынга чугаалады. Ол дээш аңаа акша база төлээн болгай аан!

Е. А. Фурцева: чок, төлевээн.

Н. С. Хрущев: Ону кым билир боор, ол дээш акша төлээн бе азы төлевээн бе дээрзин ам тодарадыры берге-дир. Ынчаарга акша база-ла сөөлгү чүүл эвес-даа болза, мында хамык ужур акшада эвес-ле харын.

Уран чурулганың чамдык чогаалдарын көргеш, чүнү база чүү чүвеге чуруп турарын кижиниң чамдыкта билип алыры берге. Хайлыг чүве чүдел дээрге, чамдык чурукчуларның мындыг чижекиг бодап турарында: бистиң чогаадылгаларывысты кым билбейн турар болдур, ол кижи уран чүүлдүң бо хевирин билип алырынга чедир өспээн-дир. Ынчаарга ол угаанныг, а ооң былчактаашкынын хүлээп көрбээн кижи ооң «бедик деңнелинге» чедир өспээн болуп турар ышкажыл. **(Залда шимээргээшкин).**

Билдинмес скульпторнуң чогаадылгазының дугайын хөй чугаалажып турар. Ол ак-сеткилдиг болгаш мергежилдиг кижи дээрзинге мен бүзүрексээр мен. Абстракционистер дугайында чугаа бооп турда, бүгү-ле чүвени Билдинмес скульпторже чууй кагган хереэ чок бооп чадавас. Бодунуң аазаашкынын ол канчаар күүседир эвес, бодунуң чогаадылгазы-биле чоңга канчаар бараан бооп турарын көргүзерин манап көрээлиңер.

Уран чүүлде чамдык кадык эвес болуушкуннар чогуур үезинде эскертинмээнинге болгаш ындыг болуушкуннарның нептерээрин чайладыр дээш чугула хемчеглерни албаанынга бис база-ла буруулуг болган боор бис.

Бо бүгүге чогуур корум-чурумну тургузар херек.

Бо Пленумнуң сөөлүнде, чорутунган улуг ажылдарның сөөлүнде идеологтуг фронтуга чаа кедүрлүүшкүннүг болур бис деп бодап тур мен, эштер. Бистиң интеллигенциявыс партийжи шын турушта турар дээрзин амыдырал көргүскен. Шын эвес кылып турар ийи-үш азы кандыг-бир он-шаа кижиниң ужун бүгү-ле чүвени хирлиг көвүк кылдыр көрүп база бистиң чогаадыкчы интеллигенциявыстың ажыл-чорудулгазында характерлиг ол кадык угланыышкынны эскербейн барып болбас. Ол чорук партияга, бистиң литературавыстың болгаш уран чүүлүвүстүң хөгжүлдезинге, бүгү идеологтуг ажылга эң-не хоралыг болур ийик. **(Адыш часкаашкыны).**

Бистиң чогаадыкчы интеллигенциявыс шын орукта, бистиң ленинчи партиявыстың идеяларын, коммунистиг тургузуушкуннуң идеяларын ол удуртулга болдуруп турар. **(Диңмиттиг, үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Планнаашкынны сайзырангайжыдар, улус ажыл-агыйын удуртурун экижидер

Эштер! База бир айтырыгга доктааксап тур мен. Баштай бодаарга, ол идеологтуг ажылга дорт хамаарылга чок болгу дег, ынчалза-даа бо айтырыг политика болгаш улус ажыл-агыйынга улуг ужур-дузалыг. Улус ажыл-агый планнарын тургузарының кол принциптериниң болгаш угланыышкыннарының дугайында чугаа болуп турар. Партия Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели партия, совет, ажыл-агый, профэвилел болгаш комсомол организацияларынга бо айтырыг талазы-биле чагааны белеткеп бижээн. Документини силерге тарадып берген, ынчангаш силер оон-биле таныжкан боор силер.

1964—1965 болгаш дараазында чылдарның улус ажыл-агый планын тургузарын, бо ажылды шын организастаарын СЭКП ТК-ның Президиуму аажок улуг ужур-дузалыг деп санап турар.

Бистиң планнаашкынывыста хөй четпестер бар деп чүве билдингир болгай. Ол четпестер хамыктың мурнунда бо чугула херектен партия организацияларын элээн черге-биле чайлай бергени-биле, ону план органнарынга өйүн эрттир бүзүрепкен чорук-биле тайылбырлаттынар. Ооң түңнелинде планнар экономиканы дүрген хөгжүдеринге чугула чүүлдерни үргүлчү эвес көргүзүп турар.

Партияның XX съездизинге бадылаттынган улус ажыл-агыйның хөгжүдериниң 1956—1960 чылдарының беш чыл планынга кайы хире улуг частырыглар болдунганын силер билир болгай силер, эштер. Сөөлзүредир чеди чыл планын ажылдап кылып турганы, ол чазыгларны эдер ужурга таварышкан бис.

Планга ындыг частырыглар чүге болдунганыл? Чүге дээрге, Сталинга чүдүүр чоруктуң уржуктары планнаашкынга база салдарлыг болган. Ол үеде Күрпландан өске кым-даа улус ажыл-агый планнарын тургузарын кылбайн турганын мен болгаш шаандагы Политбюронуң өске-даа кежигүннерин эки билир бис.

Ынчан планнарны канчаар бадылап турганын көргүзер мындыг фактыны чугаалаайн. Ол болза Сталинниң өлүрүнүң бичии-ле мурнуу чарында болган чүве. Чыл планын бадылаар дээш Министрлер Чөвүлелиниң хуралын чыылдырган. Хуралга Сталин чедип келген. Министрлер Чөвүлелинге ол даргалавас турган, ынчалза-даа ынчан хурал даргазының олудунга ол олурупкаш, план төлевилелиниң папказын туткаш, мынча дээн: «План бо-дур. Кым удурул?» Министрлер ыыт чок көрүп олурганнар. «Ындыг болза хүлээп алыр-дыр бис» — деп, Сталин чугаалаан. Хурал оон-биле доозулган. Хуралдан улус үнүп келирге, Сталин: «Кинодан барып көрээлиңер» деп чугаалаан. Кинозалга ол чеде бергеш: «Оларны дыка-ла үрдүвүс аа» — деп чугаалаан. Чогум кымнарны үрүпкенил? деп айтырыг тургустунуп кээр-дир. Министрлерни үрүпкени ол ышкажыл.

Ол план, чугаалап турары ышкаш, будулуп калган, чүге дээрге министрлер ооң белеткелинге киришпээн болгаш оон-биле чөпшээрешпейн турганнар. Чүгле министрлер эвес, харын-даа ону номчаан өске-даа ажылдакчылар чөпшээрешпейн турганнар. Сталин боду планнаашкын айтырыгларының талазы-биле ажылдавайн турган болгаш өске-даа кижилер ону болур-чогууру-биле кылырын ол күзевейин турган.

Улус ажыл-агыйын удуртурун болгаш планнаашкынны сайзырангайжыдарының талазы-биле сөөлгү чылдарда улуг ажылды чоруткан. Ынчалза-даа экономика хөгжүлдезин планнаарында улуг четпестер бисте ам-даа бар. Эрткен чылдарда бүдүрүлгениң өзүлдезиниң дугайында көргүзүп турар сан-түңнелдерге үндезилээш, план органнары болза нийти продукцияның өзериниң кандыг-бир хуузун доктаадыр болгаш адырлар санынга-ла даап немелде кыла бээр план чогаадыышкынының ындыг практиказын партия шагда-ла шүгүмчүлээн болгай. Чижээлээрге, бир эвес 1963 чылда тудуг-монтаж ажылдарынга 19,7 миллиард рубльдиң капитал салыышкынын төлевилээн болза, ол акша-хөреңгини өзүлдениң тус-тус хуузун барымдаалап доктааттынган адырларга хуваар. Моон алгаш көөрге, капитал салыышкынның шагда-ла турган деңнелгелер ёзугаар тодарадып турар ышкажыл.

Ынчаар планнаарга амыдыралдың бодунуң-на дүрген хөгжүдерин эргежок чугула деп идип үндүрүп турары ындыг чаа, депшилгелиг адырларга акша-хөреңги артпайын баар-дыр. Ынчаарга ындыг адырлар кыска хуусааларда улуг экономиктиг ажыкты бээр турда-ла ынчаар кылдынып турар. Ындыг практиканың түңнелинде бүгү-ле чаа, депшилгелиг чүүлдер оожум хөгжүүр, чүге дизе, кол хөреңгилерни болгаш материалдыг курлавырларны мурнунда-ла доктааттынган сан-түңнерни ёзугаар тускайлаар-дыр.

Чугаалаан чүүлдү бадыткаары-биле мындыг чижекти көргүзейин. Планнарны ажыр күүсеткениниң түңнелинде алдынар акша-хөреңгини химия үлетпүрүн, көдээ ажыл-агыйның хөгжүдеринге болгаш улус хереглелиниң барааннарын бүдүрүп турар бүдүрүлге черлериниң тудуунга колдуг ажыглаттынар апаарын партияның XXI съездизи тодараткан болгай. Ол амыдыралга чогум кандыг болганыл? Чижээ, металлургия талазы-биле чеди чылдың планының онаалгалары ажыр күүсеттинип, а химия талазы-биле — күүсеттинмейин турар. Чүге ындыг болганыл? Чүге дээрге Күрпланның тергези бистиң күзээн черивисче эвес, а эрги оруктай берген-дир. **(Залда шимээргээшкин).**

Оон ынай көдээ ажыл-агыйның хөгжүдериниң айтырыгларын ап көрээлиңер. Бир эвес бистер боттарывыста бар турар хөреңгилерни болгаш материалдыг курлавырларны бодамчалыг ажыглаар болзувусса, бистиң экономикавыстың бо чугула адырының улам дүрген хөгжүлдезин чедип ап шыдаар бис. Аъш-чемниң продуктуларының элбекшилин тургузар сорулга туруп турар. Ону канчап угаазылалдыг чедип ап болурул? Ол сорулганы ам колдуунда-ла андарар черлерни калбартырының эвес, а чер ажылының культуразын бедидериниң. Көдээ ажыл-агыйны улам күштүг чорударының күсели-биле шиитпирлээр херек. Ону чедип алырда хамыктың мурнунда эргежок чугула санныг минеральдыг чемишчидилгелерлиг турар херек. Ол бүгүдеге билдингир, оон мен кандыг-даа чажыт чүүлдү ажытпайн тур мен.

Бо айтырыг талазы-биле оларның-биле бистиң маргыжып турганывысты улуска чугаалапкан дээш сеткили хомудавазын белорус эштерден дилеп каайн. Биригээр чугаалаарга, бо чүгле Белоруссияның эвес, Эстонияның, Латвияның болгаш Литваның-даа удуртукчуларынга база хамааржыр чүве.

Херектиң ужуру мындыг. Белоруссияның, Балтий чөөгүнүң республикаларының болгаш Россия Федерациязының Соңгу-Чөөн талакы областарының көдээ ажыл-агыйын специализастаар дугайында бижикти парлаптарга, хөй-хөй эштер Москваже: акша-хөреңгиден бериңер, суггарылгага, мелиорацияга, тулаалыг черлерни кургадырынга капитал салыышкынын тускайлап бериңер деп бижээш турупканнар. Белоруссияның удуртукчулары бо херекке онза идепкейин көргүскеннер. 550 муң гектар малгаш-тулаалыг черлерни кургадырынга 106 миллион рубльди, азы эрги акша-биле 1 миллиард 60 миллион рубльди үндүрүп бээрин дилээн бижикти чорутканнар. Амгы үеде Белоруссияда 6 миллион гектар тарылга шөлү бар, а олар 550 муң гектар черни кургадырынга ажыглаар акшаны дилеп турдулар. Бистер белорустарга мынча деп чугаададывыс: ол акшаны химияны хөгжүдеринге ажыглаары дээре-дир, ынчаарда чылда барык 2 миллион тонна азоттуг чемишчидилгени бүдүрер күчүлүг бүдүрүлгени тургузуп ап болур. Бир эвес бо чемишчидилгени республикада бар турар тарылга шөлдеринге төгер болза, дүжүт гектар санындан-на 6—7 центнерге көвүдээн турар ийик. Капитал салыышкынын ынчаар ажыглаарга дыка ажыктыг дээрзи билдингир-дир. Мындыг таварылгада чарыгдалдарны чүгле заводтар тударынга үндүрген турар болгаш чер андарарынга, хөрзүн ажылдап кылырынга база кургаткан чаа черлерден түжүт ажаап алырынга акша-хөреңгини немей чарыгдаарының чугулазы чок болур ийик.

Черге төгер минеральдыг чемишчидилгелерни көвүдедириниң күсели-биле тараа болгаш өске-даа культуралардың дүжүткүрүн дыка бедидип, мал ажылын көдүрүп, чуртту аъш-чемниң эргежок чугула продуктулары-биле хандырып болур.

Экономика талазы-биле эң-не хөй ажык-дузазын бээр ындыг адырларга капитал салыышкынын колдадыр херек. Удуртукчу ажылдакчылар шуптузу СЭКП ТК-ның Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ындыг шүгумун билген турары, ону амыдыралга кызымаккайы-биле боттандырары, бо үеде экономика талазы-биле дүрген хөгжүдерге ажыктыг эвес ындыг адырларга акша-хөреңгилерни негевези эргежок чугула.

Бирги ээлчегде бистер химия үлетпүрүн колдады хөгжүдерин хандырар ужурлуг бис. Ону чүге ынчаар кылыр ужурлугул? Чүге дээрге коммунистиг тургузуушкуннуң эң кол сорулгалары: күш-ажылдың бүдүрүкчүлүгүн бедидери, нийтиниң байлаан дүрген өстүрери, аъш-чем продуктуларының болгаш калбак хереглелдиң барааннарының элбекшилин тургузары химияның дузазы-биле дүрген болгаш чиик шиитпирлеттинер.

Аъш-чем продуктуларының болгаш улустуң хереглел чүүлдериниң бүдүрүп үндүрериниң байдалы бисте канчаар тургустунуп турарын көрүнерем. Аъш-чем продуктуларын бүдүрери соксаал чокка өзүп турар, ынчаарга бистер көдээ ажыл-агый продукциязының саңын дүрген көвүдедир дээш күжениишкинни кылып турар бис. Бисте аъш-чем продуктулары Барыын талакы чурттарныындан чиик өртектиг, харын-даа Американыындан безин чиик, квартира хелезини дыка чиик. Ынчалза-даа хептер, идиктер амдызында шалала аар өртектиг, ол ышкаш ындыг барааннарга хереглелди долу хемчээлдии-биле хандырбайн турар. Бо айтырыгны дүрген шиитпирлеп болур бис бе? Ийе, болур бис. Аңаа чүү херегил? Хепке, идиктерге, а ол ышкаш бажың иштиниң херекселдеринге болгаш бажың эдилелиниң өске-даа чүүлдеринге кижиниң хереглелин хандырарынга эң калбак болдунар аргаларны бээр химия үлетпүрүн сайзырадыр херек. Чаягаар бүдүштүг волокнону техниктиг кылыгларга химия чүүлү-биле база чедиишкинниг солуп ап болур.

Кылымал дук бүдүрер черлер бүдүн-чартык — ийи чылдарда-ла шүүделин дуглаптар деп менээ чугаалап турдулар. Мындыг болганда, химия волокноларын бүдүрерин көвүдедип тургаш, чыылдаларны дүрген өстүреринге таарымчалыг байдалды тургузар апаар бис. Чечени-биле чугаалаарга, кылымал болгаш синтетиктиг волокноларның бүдүрүлгелери — акша фабрикалары-дыр.

Аар индустрияның чугула адырларының бирээзи — химияны хөгжүдүп тургаш, бистер партияның тургускан сорулгазын — улус ажыл-агыйынга улам хөй үнелиг материалдарны болгаш кылыгларны бээри, а ол ышкаш улустуң хереглел чүүлдеринге чоннуң негелдезин улам долдур хандырарын күүседирин дүргедедип болур-дур бис. Химия үлетпүрүн хөгжүдерге улустуң хереглел чүүлдерин массалыы-биле кылып үндүрерин, оларның өртек-үнезин чиигедирин хандырар.

Ону чугаалаары сеткилге таарымчалыг-даа болза, ону чогум кажан боттандырып алырывысты ам чугаалавааайн. Мал ажылының продуктуларын бүдүрерин көвүдедиринче болгаш эъттиң, сүттүң, саржагның элбекшилин тургузарының болгаш оларның өртектерин чиигедириниң оруу база-ла химияны таварыыр. Ону боттандырар төлээде, шөлдерге минеральдыг чемишчидилгелерни бээр херек. Ам бис ону кылып шыдаар бис.

Чоокта чаа америк Гарст-биле беседалаштым. Ол угаанныг кижи чүве, ынчангаш биске багай эвес болуп турар. Ол мынча дээн: «Көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрер талазы-биле силер бисти 5—7 чыл дургузунда ызырты чеде бээриңерге бүзүрээр мен, ол дугайын Америкага барып чугаалаар-даа мен. Мээң көрген-не чүүлдерим — мени магадаткан».

Эштер, СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң партия организацияларынга чорутткан чагаазын эң-не чугулазы-биле көрүп, ону өөренири болгаш улус ажыл-агыйның планын чогаадып тургузарының талазы-биле ажылга ёзулуг киржири эргежок чугула.

Капитал тудуушкунунче онза кичээнгейни угландырар херек. Капитал салыышкыннарын хөй-хөй тудуг черлеринче быдарадырының шын эвес, күрүнеге удур практиказы ам-даа узуткаттынмаан. Капитал салыышкыннарын чыл келирге-ле мурнунда эгелеп каан тудуг черлеринге деңней аарак хуваап, кол тудугларны аңгылавайн турар. Эгелээн тудугларны дооспайын тургаш-ла, чаа тудугже кириптери ховар эвес болгулаар. Оон-биле кады канчаар-даа аажок хөй хөреңгилерни хөй-хөй чылдарда ажыглал чок болдуруп турар болгаш чугула тудугларны чогуур үезинде, кыска хуусаа иштинде ажыглалга киирер аргавысты оскунуп турар бис. Ындыг байдал — планнаашкында улуг алдагдалдарның түңнели-дир.

СЭКП ТК-ның айтыышкыны турда-ла, чамдык ажыл-агый, совет болгаш партия ажылдакчыларының хөй-ле акша-хөреңгилерни ушта тырттып алырын болгаш болдунар-ла хөй санныг тудугларны планга киирерин чедип алырынче чүткүүр, хоралыг бодалдары ам-даа узуткаттынмаан.

Кол даңзыга хөй санныг тудугларны киирериңче чүткүл ажыл-агыйга дыка улуг хораны чедирер. Ажыл-херекти угаазылалдыг бодап тургаш кылыр болза 3—4 чылда, а харын-даа оон-даа кыска хуусаа иштинде тудуп ап болур турда-ла, чамдык тудугларны 10—12 чылда тудуп келгилээр. Мындыг бөдүүн чижектен ап көрээлиңерем. 300 школалар тудар херек дийик. Акша чүгле 100 школаларга чедер. Ам ону канчаар кылып турар бис? Бистер бүгү-ле 300 школаларны тудуп эгелээринге хөреңгини тускайлааш, оларны кылып эгелээр бис, ынчаарга тудуг ажылдары хөй чылдарда үргүлчүлээр. А бир эвес чүс школаларга хөреңгини четчир кылдыр тускайлап берген болзувусса, оларны чаңгыс чыл дургузунда тудуп аптар ийик бис, а дараазында чылын ам база чүс школаларга четчир хөреңгини, а оон соонда база бир чүс школаларга тускайлаан болза, хөреңгилерни быдарадырының амгы практиказының үезинде беш чылда кылыр чүүлдеривисти үш чыл дургузунда бүдүрүп ап болур-дур. Чарыгдаттынган хөреңгилерниң орнун дорт дуглавайн турар деп чугаалаар ындыг тудуглар талазы-биле чижек киирдим.

А бүдүрүлге черлериниң тудуунга хөреңгилерни шын, бир мөөң кылдыр ажыглаар чүве болза кайы хире ажыктыг чүүлдү алырын бодап-даа көрүңердаан. Бистер бир эвес бо чылын ажыглалга киирер ужурлуг чугула тудугларже күжениишкиннеривисти мөөннээш, ону чедип алыр дээш бүгү-ле материалдыг болгаш акша-хөреңгилерин, техниканы, ажылчын күжүн берип тургаш, тудугну доозуптар болзувусса, ол бүдүрүлге чери чыл эрттерге-ле ажылдап эгелээр болгаш бистиң экономиктиг күчүвүстү өстүрүп, чыылданы дүрген берип эгелей бээр.

Ынчалза-даа капитал салыышкыннарын хөй-хөй таварылгаларда ажыктыг эвес ажыглап турар. Акша болгаш материалдыг хөреңгилерни мөөңү-биле, бодамчалыг ажыглаарының орнунга оларны быдарадырын, төтчеглээрин болгаш ажыглал чок туруп бээрин болдуруп турар. Оон-биле моон сонгаар эптежип болбас.

Совет Эвилелинге капитал тудуушкунунга чылдың-на дыка хөй, миллиард-миллиард рубль-биле санаттынып турар хөй хөреңгини тускайлап турарын девин чугаалаан мен. Тудуг кылырынга кайы хире хөреңгини тускайлааны эвес, харын чылдың-на чеже чаа бүдүрүлге күчүлелдерин ажыглалга киирип турары чуртка эң чугула ужур-дузалыг. Күчүлерни өстүрери чүгле капитал салыышкынының хемчээли-биле эвес, а кол чүве — ажыглалга чаа киирген бүдүрүлге черлериниң, энергетиктиг күчүлерниң саны-биле, бүдүрүлгелерде станоктар парыгының өскени-биле дээш өске-даа чүүлдер-биле тодараттынар.

Капитал салыышкыннарын хөйнү тускайлап бергеш, ынчалза-даа оларны дендии хөй тудугларже быдарадыр октапкаш, чаа күчүлерниң улуг өзүлдезин албайын барып болур, чүге дээрге хары угда хөй тудугларны тударга чаа доостунган бүдүрүлгеге болгаш өске-даа тудуг черлери ажыглалга эвээш кирер апаар.

Ажыл-херекти ынчаар көөр чорукту чүгле угаан сарыылдыг деп адап болбас эвес, ол хоралыг болгаш күрүнеге аажок улуг когаралды чедирип турар.

Ам эң чугула тудугларны шилип, оларны техник аргаларның хирези-биле эң кыска хуусааларда чорудар төлээде, капитал салыышкынын оларга мөөңнээр херек.

Ат даңзызын кылырындан эгелээш, капитал тудугнуң планын ам чогаадып кирери, тудуп турар болгаш тудары төлевилеттинген объект бүрүзүн хынап көөрү эргежок чугула. Ындыг хыналданы чорудуп тургаш, капитал тудуушкуннуң планнаашкынында частырыгларны чайладып болур. Аңгы-аңгы адырлар аразынга хөреңгилерни тургустуна берген дүүштүрүлге ёзугаар, ылангыя оларның адыр бүрүзүнүң өзүлдези улус ажыл-агыйының нийти өзүлдезиниң ортумак хуузунга деңнежип турар кылдыр мурнунда кылып турганы ышкаш ынчаар хуваап болбас. Акша-хөреңгини хамыктың мурнунда эң кол, депшилгелиг адырларга, бирги ээлчегде, химия үлетпүрүнге, минеральдыг чемишчидилгелер, пластмассалар, синтетиктиг волокнолар, шил пластиктер, чаа-чаа синтетиктиг каучуктар болгаш өске-даа депшилгелиг база камналгалыг материалдар бүдүреринге төлевилээр херек.

Тудуу чоруп турар бүгү объектилерни ыяк оваарымчалыы-биле хынап, улус ажыл-агый планынга оларның тус-бүрүзүнүң ужур-дузазын тодаргайлаар, бистиң материалдыг хөреңгилеривис оларның чежезинге четчирин санап көөр херек. Акша эвес, харын материалдыг хөреңгилерни онзалап демдеглеп тур мен, ол чаа объектилерге тудуг ажылын-даа, дериглер эптээшкинин-даа бир угда доозар, үзүктелиишкинни, халас туруушкунну болдурбас, чаа бүдүрүлгелер белен продукция хевири-биле чуртка орулганы дораан-на киирип эгелээр болгаш оларның тударынга чарыгдаттынган хөреңгилерни дүргени-биле дедир дуглаан турарын чедип алыр төлээде, дериглелер-биле чеже хире санныг чаа объектилерни хандырып шыдаарывысты илередир херек.

Амга чедир туруп келген частырыглыг практиканы катаптавас төлээде, материалдыг хөреңгилер-биле хандырары шыдаттынмас ындыг объектилерге ажылды эгелеп чер-ле болбас. Бир эвес эгелеттинген бүгү тудугларны дүрген темп-биле чорударынга материалдыг курлавырларның чедишпезин санал көргүзер болза, чамдык объектилерни дидими-биле соңгаарладып, оларны элээн сөөлгү хуусааларда тудар кылдыр артырза чогуур. 1964—1965 чылдарда чорудар тудугнуң ат даңзызында кирген объектилерни тудуг материалдарының-даа, дериглелерниң-даа бүгү хевирлери-биле хандырган турарын чедип алыр херек.

Бир эвес капитал тудугнуң планын ындыг байдал-биле чогаадыр болзувусса, демги-ле капитал чарыгдалдарын үндүрүп тургаш, эрги практикада көрдүнген турганынга деңнээрге ажыглалга киирер бүдүрүлге күчүлериниң санын 1964 болгаш 1965 чылдарда ийи катап улгаттырып шыдаар боор бис. Ол шиитпирлиг ужур-дузалыг херек болур, чүге дизе, ам бистиң бар хөреңгилеривисти — бисте аажок хөй хөреңгилер бар — белен үлетпүр продукциязының хевири-биле оларны улус ажыл-агыйынга эгидип бериптер, тудуу доозулган бүдүрүлгелерге дүрген шиңгээдир апаар, ол чорук чурттуң чыылдазын улгаттырарын болгаш экономиктиг күчү-шыдалын улам-на бедидерин хандырар. **(Адыш часкаашкыны).**

Чер-черниң кызыы эрге-ажы бодаар чоруктарның илереэшкинин шиитпирлии-биле соксатса чогуур. Маңаа кызымаккай болгаш тура-соруктуг болур чорук негеттинип турар. Республикалардан эгелээш, бүдүрүлгелерге чедир боттарының ажыын хараар чорукту соксадыр херек. Бодунуң ажыын хараар чорук — ол дээрге улуг хоралыг чүүл болурун билир херек.

Тудугларның хуусааларын улуу-биле кызырарының болгаш объектилерни ажыглалга киирерин дүргедедириниң чугулазын СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чагаазында айыткан. Доозулбаан тудугларны эвээжедир херек.

Химия үлетпүрүн хөгжүдер дугайында илеткелди СЭКП-ниң ээлчеглиг Пленумунга белеткээрин ТК-ның Президиуму меңээ дааскан, ынчангаш капитал салыышкыннарының ажыктыының дугайында элээн тодаргай материалды ол Пленумга белеткээрин бодап турар бис.

Акша болгаш ылангыя материалдыг хөреңгилерни эң-не бодамчалыг ажыглаар, оларны шиитпирлиг участоктарга мөөңнээр төлээде, 1964 чылда чаа тудугларны эгелевейн, чугула объектилерниң эгелээн тудугларын доозары-биле чамдык объектилерни соңгаарлатсывысса чогуур боор деп катап чугаалап тур мен. Чүгле онза чугула объектилерниң тудугларын тускай көргеш, чорудуп болур, ынчаарга оларның тудугларын СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң тускай чөпшээрээни ёзугаар эгелээр ындыг чурумну доктаадыр херек.

Эштер, бистер ындыг хемчеглерни ап чорудар ужурлуг бис. Бир э[illegible] ону чоруптас болзувусса, хөй [illegible]дар дургузунда орулга киирбес, [illegible]ленген хөреңгилерниң хемчээли тудум-на көвүдээр апаар.

Планнарны чогаадып кылы[illegible] удуртулга болдурарынга чугула при[illegible]циптер Төп Комитеттиң болгаш М[illegible]нистрлер Чөвүлелиниң чагаазынд[illegible] чугаалаттынган. Улус ажыл-агыйын планнаары — ол дээрге онза чугула херек болур. Экономиканы хөгжүдериниң планын кайы хире шын чогаатканындан коммунистиг тудуушкуннуң хереэниң чедиишкинниг болуру улуу-биле хамааржыр. Ынчангаш партия болза планнаашкын айтырыын бодунуң холунга алыр ужурлуг. Ол ажылга Күрплан чааскаан четтигип шыдавас.

Планнарны чогаадырынга ажылчы чоннуң калбак массазын киириштирер херек. Партия, совет, профэвилел болгаш комсомол организацияларының база бүгү ажылчы чоннуң планнарны чогаадып кылырынга боттуг киржиринге болгаш чеди чылдың онаалгаларын хуусаа бетинде күүседиринче боттарының күжениишкиннерин улам-на идепкейжидеринге партияның Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели бүзүреп турар. **(Адыш часкаашкыны).**

* * *

Эштер, мен бодумнуң чугаамны доозуп тур мен. Бистиң Пленумувус чугула айтырыгларны чугаалажып көрдү. Партияның болгаш чурттуң амыдыралынга Пленумнуң шиитпирлери улуг рольду ойнаар деп бодап тур мен. Идеологтуг чепсек кезээде-ле, чайынначак арыг кезээде-ле белен турар ужурлуг. Үрегдекчи ажыл чорударын оралдажыр дайзынны ол чепсек-биле үзе шавар херек. Бистиң улузувус бодунуң Коммунистиг партиязын долгандыр сырый каттышкан. Совет кижилер партияның удуртулгазы-биле, партияның тугунуң адаа-биле чаа-чаа тиилелгелерни, бүдүрүүшкүннерни чедип алыр. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Марксизм-ленинизмниң тугун бедик тудупшаан, бистер болза бистиң партияның XXII съездизиниң шиитпирлеринде болгаш Программазында салган сорулгаже, — коммунизмниң тиилелгезинче улам-на бүзүрелдии-биле дүрген чоруур бис! **(Диңмиттиг, үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны, шупту туруп келген).**

Н. С. Хрущев Берлинниң станок тудугжуларында

БЕРЛИН. (СЭТА). ГДР-ге найыралдыг аян-чорук кылып чеде берген СЭКП ТК-ның Бирги секретары, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. С. Хрущев Марцанда (Берлинниң чанында чер) станок тудуунуң заводунга барып чораан. ГСЧП ТК-ның бирги секретары, ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң даргазы Вальтер Ульбрихтиң 70 хар харлаанынга алдар кылдыр бедик бүдүрүлгечи көргүзүглер дээш массалыг чарыш ол заводтуң коллективиниң эгелекчи чоруу-биле республикага калбарган.

Н. С. Хрущев заводтуң цехтеринге барып, бүдүрүп үндүрүп турар продукцияны көрген. Бүдүрүлгениң ажылчыннары Совет чазактың баштыңын чылыы-биле, чүректиң ханызындан уткуп алган.

Н. С. Хрущев-биле кады заводка В. Ульбрихт, ГСЧП ТК-ның Политбюро кежигүннери — ГДР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазының бирги оралакчызы В. Штоф, ГСЧП-тың Берлин округ удуртулгазының бирги секретары П. Фернер, Улуг Берлинниң обер-бургомистри Ф. Эберт болгаш ГДР-ниң өске-даа удуртур ажылдакчылары чораан.

Станок тудуунуң заводун көрүп доосканы соонда массалыг митинг болган. Н. С. Хрущев биле В. Ульбрихт индирге көстүп келирге, ажылчыннар диңмиттиг адыш часкаашкыны-биле уткаан. Күчүлүг «ура!» чаңгыланып турган.

Заводтуң парторганизация секретары Э. Кнох митингини ажытпышаан, бүдүрүлгениң коллективиниң өмүнээзинден Н. С. Хрущевка болгаш В. Ульбрихтиге изиг байырны чедирген. Ажылчыннарның күш-ажылчы соруктуг кириишкининиң, төрээн чуртунуң чаагай чоруунга оон-даа хөй болгаш улам эки ажылдаар дээн оларның шиитпирлииниң дугайын ол чугаалаан.

Заводтуң ажылдакчызы Г. Шлихт изиг байыр чедирип, чүве чугаалааның соонда, В. Ульбрихт чүве чугаалаан.

Социализм тургузуушкунунга республиканың ажылчы чоннарының мурнунда туруп турар улуг сорулгаларның дугайын, ГДР-ниң экономиказын улам ынай хөгжүдериниң оруктарының дугайын, социалистиг лагерьниң чурттарының кады ажылдажылгазының улуг ужур-дузазының дугайын ол чугаалаан.

В. Ульбрихт бодунуң чугаазының түңнелинде маадырлыг совет улус-биле ГДР-ниң чонунуң акы-дуңмалышкы сагыш-сеткил каттыштырылгазының дугайын, Совет Эвилелиниң тайбыңга ынакшылдыг политиказын бүрүнү-биле деткип турарының дугайын, бүгү немец ажылчын аңгыны сырый каттыштырарының эргежок чугулазының дугайын чугаалаан.

Чүректиң ханызындан байыр чедириишкиннери

БЕРЛИН. СЭТА-ның корр. В. Селиверстовтуң дамчыдып турары болза: ГДР-ниң көскү партийжи болгаш күрүне ажылдакчызы, Герман болгаш делегейниң ажылчын шимчээшкининиң шылгарааңгай хоочун киржикчилериниң бирээзи, тайбың дээш быжыг туруштуг демиселчи болгаш Совет Эвилелиниң улуг өңнүү, ГСЧП ТК-ның бирги секретары, ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң даргазы Вальтер Ульбрихтиң төрүттүнген хүнүнден бээр бөгүн 70 хар харлаан оюу болган.

Эртенгиниң 9 шак 20 минута. СЭКП ТК-ның Бирги секретары, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. С. Хрущев кадайы-биле кады залга кирип келген. ССРЭ-ниң ГДР-де элчини П. А. Абросимов оларның-биле кады келген. Н. С. Хрущев Вальтер Ульбрихтиге изиг байырны чедирген. Олар акы-дуңмалышкы ёзу-биле куспакташкаш, боттарын ошкашкан.

Хөй-хөй чылдарда чурттаарын, кадыкшылы эки болурун, ГДР-ниң ажылчы чоннарының, бүгү немец улустуң чаагай чоруунга чаа-чаа чедиишкиннерлиг болурун Н. С. Хрущев аңаа күзээн.

Герман Демократтыг Республика немец черде шимчеш дивейн туруп турар, ГДР-ниң ажылчы чоннары тайбың болгаш социализм дээш демиселдиң мурнуку шугумунда турар деп, Н. С. Хрущев В. Ульбрихтиге байыр чедирбишаан, чугаалаан. Совет Эвилели, бүгү-ле социалистиг чурттар — баштайгы немец ажылчын-тараачын күрүнениң идегелдиг эвилелчилери.

— Силер, Никита Сергеевич, мээң төрүттүнген хүнүмге Берлинде чедип келгениңер меңээ эң-не улуг өөрүшкү болуп тур — деп, В. Ульбрихт чүректиң ханызындан байыр чедириишкиннеринге болгаш күзээшкиннерге харыылавышаан, чугаалаан. — Герман Демократтыг Республика — ол дээрге делегейниң улуг социалистиг системазының кезээ-дир. Улустарның социалистиг дем каттыштырылгазын бүгү хемчег-биле быжыглаарын бистер бодувустуң хүлээлгевис деп санап турар бис.

В. Ульбрихтиге байыр чедирер дээш ГКП ТК-ның бирги секретары М. Рейман, Чехословакияның Коммунистиг партиязының ТК-зының бирги секретары, ЧССР-ниң президентизи А. Новотный, Польшаның Каттышкан ажылчын партиязының ТК-зының бирги секретары В. Гомулка, Венгрияның Социалистиг ажылчын партиязының ТК-зының бирги секретары, ВУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң даргазы Я. Кадар, Болгарияның Коммунистиг партиязының ТК-зының бирги секретары, БУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң даргазы Т. Живков, Францияның Коммунистиг партиязының Политбюро кежигүнү Э. Фажон олар база-ла чедип келген.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Шетинкин-Кравченко кудумчузу бажын, № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 24—63, редакторнуң оралакчызының болгаш харысалгалыг дежурныйның 35—24, пропаганда килдизиниң 23—54, харысалгалыг секретарының 23—35, көдээ ажыл-агый килдизиниң 25—38, партийжи амыдырал килдизиниң 37—13, иштики информация килдизиниң 20—60, чагаа болгаш совет тургузуг килдистериниң 21—27, үлетпүр болгаш транспорт база культура амыдырал килдистериниң 22—64, бухгалтерияның 31—75, корректорларның 21—47. Солун келбейн барганда 32—75 телефонче долгаар.

ТС—01250

Культура министерствозунуң типографиязы